

Kultūriškumas sovietmečio Lietuvoje: kultūros namai ir Bažnyčia. Gižų atvejis

Vidmantas Vyšniauskas

Šiame straipsnyje keliamas klausimas, kokios kultūriškumo sampratos buvo formuojamos institucijų ir kokios realiai egzistavo Gižų gyvenvietėje sovietmečiu. Straipsnyje analizuojamos kultūros namų ir Šv. Antano Paduviečio bendruomenės, kuriose buvo puoselėjamos skirtingos kultūriškumo sampratos. Kultūros namuose egzistavo „modernaus“, „pasaulietiško“, „į ateitį susitelkusio“ ir „socializmą kuriančio žmogaus“ įvaizdis. Bažnyčios bendruomenėje stiprią įtaką darė nuo tarpukario Lietuvos laikų išlikusi pasaulėžiūra ir tradicijos, krikščioniškos vertybės. Skirtingos kultūriškumo sampratos turėjo įtakos gižiečiams apsisprendžiant, kurios bendruomenės veikloje dalyvauti. Straipsnyje aptariami veiksniai, lėmę žmonių apsisprendimą įsitraukti į šių bendruomenių veiklą. Darbe pateikta medžiaga padeda geriau suprasti sovietinėje visuomenėje egzistavusias kultūriškumo raiškas.

Cultural identities that were constructed by institutions during the Soviet period and those which existed on their own in Gižai (Lithuania) are analyzed in this article. The Gižai culture house community and the St. Anthony of Padua Parish community had different notions of cultural identity. The notion of the modern, secular, future-oriented, socialism-building person was represented in the culture house. The parish community preserved inter-war period values, in which Christian morality took central place. The article shows how, based on different notions, the inhabitants of Gižai decided to which community they wanted to belong and also provides a better understanding of how they adhered to the different cultures that existed in Soviet society.

Vidmantas Vyšniauskas, Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinių mokslų fakultetas, Sociologijos katedra, Jonavos g. 66–303, LT-44191 Kaunas, el. paštas: vysniauskasvi@gmail.com

Sovietiniu laikotarpiu valdantysis režimas kūrė santvarką, kuri kardinaliai skyrėsi nuo iki tol buvusios Lietuvos valstybės ir visuomenės sandaros. Vieni žmonės lengviau persiėmė ideologijos skleidžiamomis idėjomis apie komunistinio statybą ir stengėsi tapti aktyviais visuomenės nariais, kuriančiais „naują, socialistinę Lietuvą“. Kiti vadovavosi tarpukario Lietuvos pasaulėžiūra, išlikusiomis

kaimiškomis tradicijomis, vertybėmis ir santykiais (moteris, 83 m.), nes sovietų vykdyta „socialinė modernizacija kaime nepanaikina tradicinių santykių“ (Leonavičius, Ozolinčiūtė 2008: 26).

Šie santykiai ir kaimynystės ryšiai gižiečiams kartais buvo svarbesni už vadovybės keliamus reikalavimus, nes „tradicinėse kaimo tipo bendruomenėse didesnę svarbą turi kaimynystės ryšiai“ (Gečienė 2009: 131).

Gižų gyvenvietėje¹ sovietiniu laikotarpiu buvo du centrai, kuriuose vyko kultūrinis gyvenimas: Gižų kultūros namai² ir Šv. Antano Paduviečio bažnyčia. Bažnyčia Gižuose buvo vienintelis nesovietinis, alternatyvus kultūrinio-religinio gyvenimo epicentras. Bažnyčios bendruomenė³ Gižuose egzistavo nuo XVII a. antros pusės. (Sąvoka „bendruomenė“ šiame darbe suprantama kaip

¹ Teigiama, jog Gižai įsikūrė apie 1613 m. Gižų dvaras ir seniūnija žinomi XVIII a. antroje pusėje. Gižų (Giže) vietovės vardas minimas 1744 m. Vilniaus vyskupijos parapijų sąrašė. Tada Gižai priklausė Alvito dekanato Vilkaviškio parapijai (Kviklys 1966: 415). 1827 m. Gižuose buvo 31 gyvenamasis namas ir 268 gyventojai, 1881 m. – 63 gyvenamieji namai ir 581 gyventojas. Gižų dvarui XIX a. priklausė Marijanavo ir Gižų palivarkai, taip pat 8 aplinkiniai kaimai, iš viso 2129 margai žemės (apie 1490 hektarų). XIX a. pr. didelė dvaro žemių dalis atiteko naujakuriams. Tarpukariu Gižai buvo Vilkaviškio apskrities valsčiaus centras. Kaime ir dvare 1923 m. buvo 419 gyventojų. 1774 m. Gižuose buvo pastatyta medinė bažnyčia, kuri 1834 m. dėl nežinomų priežasčių sudegė. 1847–1850 m. Gižų dvaro savininkas Antanas Vaičekauskas ir jo žmona Marija pastatė naują mūrinę neogotikinio stiliaus Šv. Antano Paduviečio bažnyčią (Kviklys 1966: 415). Sovietmečiu Gižuose gyveno apie penkis šimtus gyventojų. Panašus gyventojų skaičius išlikęs iki šiol.

² Gižų apylinkėje taip pat veikė Kazimiero Baršausko vidurinė mokykla, Gižų ir Baltrakio kolūkiai, apylinkės administracija. Visų šių įstaigų kultūrinis gyvenimas buvo glaudžiai susijęs su kultūros namais. Jie organizuodavo kolūkių ir apylinkės šventes, glaudžiai bendradarbiavo rengiant daugumą K. Baršausko mokyklos renginių. Todėl čia vykęs kultūrinis gyvenimas gali būti aptariamas per kultūros namų prizmę.

³ Darbe vartojama sąvoka „bažnytininkai“ apima aktyvius tikinčiuosius, nuolat dalyvavusius kultūrinėje ir religinėje Šv. Antano Paduviečio parapijos veikloje: buvusius parapijos chorų, maldos grupės, bažnyčios komiteto narius, eilinius tikinčiuosius. Neretai šiuos žmones siejo ne tik veikla bažnyčioje. Daugelis bažnytininkų buvo draugai, kurie minėdavo vieni kitų šeimų šventes, padėdavo vieni kitiems ūkiu darbuose, kartu leisdavo laisvalaikį.

Į bažnyčios komitetą dažniausiai buvo įtraukiami pensininkai, nes 1961 m. dauguma parapijos komiteto narių buvo gimę XIX a. paskutiniu ar dešimtmėčiu arba pirmąjį XX a. dešimtmetį (Gižų šv. Antano Paduviečio parapijos archyvas, parapijos komiteto raštai, 1961 07 07, puslapiai nenumeruoti). Parapijos klebonas į komitetą pats rinkdavo patikimus žmones, kurie neprieštaravo klebonui ir pritardavo jo planams. Šie žmonės realiai neturėjo didelės įtakos parapijoje.

Sąvoka „kultūrnamičiai“ apima aktyvius, kultūros namų veikloje nuolat dalyvavusius žmones. Tai kultūros namų darbuotojai (direktorė, meno vadovė, kolektyvų vadovai, techninis personalas) ir saviveiklininkai, kurie nuolat dalyvavo meno kolektyvų veikloje ir kultūrinuose renginiuose. Atstovavo Gižų kultūros namams Vilkaviškio rajono ir LSSR renginiuose. Dalis kultūrnamičių minėdavo vieni kitų gimtadienius, padėdavo vieni kitiems ūkiu darbuose, kartu leisdavo laisvalaikį. Sąvokas „bažnytininkai“ ir „kultūrnamičiai“ siūlo vartoti straipsnio autorius dėl tikslesnių apibūdinimų. Patys kultūros namų ar bažnyčios bendruomenės nariai vartoja įvairius apibūdinimus: tikintieji, bažnyčios bendruomenės nariai, meno kolektyvų nariai, kultūrininkai ir pan. Kalbinti žmonės kartais apsiribodavo įvardžiu „mes“ turėdami mintyje bažnyčios bendruomenės narius arba meno kolektyvų narius.

asmenų, siejamų socialinės sąveikos tam tikroje geografinėje vietoje ir turinčių vieną ar daugiau bendrų ryšių, grupė. Bendruomenė gali jungtis su kitomis bendruomenėmis per kultūrą ir įsitikinimų sistemas, interesus, bendrą veiklą (Leliūgienė, Sadauskas 2011: 1293)). Į sovietinį laikotarpį bažnyčios bendruomenė įžengė turėdama nusistovėjusias tradicijas, organizacijas ir narių tarpusavio ryšius. Sovietiniu laikotarpiu parapijoje veikė jaunimo choras, pagyvenusių žmonių choras, maldos grupė ir bažnyčios komitetas. Kultūros namai buvo nauja ir moderni 1957 m. įsteigta institucija, o 1960 m. persikėlusį į naujai pastatytą, kultūros reikmėms pritaikytą pastatą Gižų centre⁴.

Kultūros namuose dominavo muzikiniai meno kolektyvai. Iš šešių čia veikusių meno kolektyvų keturi buvo muzikiniai: estradinis ansamblis, mišrus choras, moterų ansamblis, vyrų ansamblis. Taip pat veikė agitbrigada (jumoro grupė) ir dramos būrelis (Kultūros namų archyvas, Pirma knyga). Greta meno kolektyvų veiklos buvo organizuojami kasmetiniai renginiai⁵.

Oficialiai dėl valstybinės ateizmo politikos Bažnyčia ir kultūros namai buvo atskirti vienas nuo kito ir bet kokie kontaktai buvo nepageidaujami. Bažnyčią kaip instituciją bei aktyviausius jos narius buvo stengiamasi išstumti iš visuomeninio gyvenimo juos ignoruojant (vyras, 60 m.). Kultūros namų darbuotojai turėjo aktyviai raginti žmones, ypač vaikus, nesilankyti pamaldose ir neturėti nieko bendra su religija (moteris, 76 m.).

Šio straipsnio tikslas yra ištirti Gižuose egzistavusias kultūrines raiškas sovietmečiu.

Siekiant įgyvendinti išsikeltą tikslą, būtina atlikti šiuo uždavinius: 1. Ištirti kultūros namų institucijos formuotą kultūriškumo sampratą. 2. Išanalizuoti Bažnyčios institucijos Šv. Antano Paduviečio parapijoje formuotą kultūriškumą. 3. Ištirti kultūros namų veikloje dalyvavusių žmonių turėtą kultūriškumo sampratą. 4. Atskleisti tikintiesiems būdingą kultūriškumą.

Tyrimo objektas – Gižuose egzistavusios kultūriškumo sampratos. Tyrimo problema: kokios kultūriškumo sampratos buvo formuojamos ir realiai egzistavo Gižuose XX a. 7–9 dešimtmečiais? Hipotezė: sovietmečiu Gižuose egzistavo socialistinis ir alternatyvus kultūriškumas.

Sovietinio laikotarpio kultūriškumo Gižuose ištyrimas parodytų dviejų kultūrinio identiteto politikų susidūrimą. Atskleistų skirtingų institucijų ir grupių

⁴ Kultūros namus buvo stengiamasi pastatyti ir atidaryti minint Lietuvos „įstojimo“ į SSRS 20 metų jubiliejų (Gižų kultūros namų archyvas, Pirma knyga, p. 3).

⁵ Pergalės diena, Tarptautinė moters diena, Gegužės 1-oji, Vasaros šventė, Joninės, vaikų gynimo dienos paminėjimas, kombainininkų išleistuvės į laukus, kombainininkų sutiktuvės iš laukų, Mokytojo dienos minėjimas, Mirusiųjų pagerbimo diena, rudens darbų užbaigimo vakaronė, Naujų metų sutiktuvės, Žiemos šventė, naujagimių vardynos, pirmo paso įteikimo šventė, žemdirbių palydos į pensiją, karo ir darbo veteranų vakaronė, kolūkio atskaitiniai susirinkimai (Kultūros namų archyvas, Antra knyga).

formuotą gižiečių identitetą ir parodytų skirtingas gyventojų nuostatas sovietinio režimo atžvilgiu.

Pokalbiai, kuriais remiantis parašytas šis straipsnis, buvo atliekami Gižuose nuo 2016 m. vasario 18 iki kovo 14 d. Respondentai buvo atrenkami naudojančios Gižų kultūros namų, Šv. Antano Paduviečio parapijos archyvine medžiaga. Juose užfiksuoti aktyviausiai šių institucijų veikloje dalyvavę asmenys. Iš viso tyrime dalyvavo 14 gižiečių iš skirtingų visuomenės sluoksnių: inteligentai, kvalifikuoti ir nekvalifikuoti darbininkai, vyresni ir jaunesnio amžiaus gerai sovietinį laikotarpį prisimenantys žmonės.

Į tyrimą įtraukti aktyvūs, ilgus metus bažnyčios bendruomenės veikloje dalyvavę žmonės: Gyvojo rožinio maldos grupės narės, chorui ir bažnyčios komitetui priklausę asmenys, aktyvūs tikintieji. Svarbu pažymėti, jog aktyviausi bendruomenės nariai nepriklausė parapijos komitetui (Šv. Antano Paduviečio parapijos archyvas, Parapijos komiteto raštai, puslapiai nenumeruoti).

Parapijoje klebonavusio kunigo teigimu, parapijos komiteto narių sąrašas buvo formalumas:

Dirbantys žmonės tai labai nenorėjo būti įrašomi į tokius oficialius sąrašus, nes darbe galėjo kabinėtis. Jei tuėjai į bažnyčią ir tave pamatė, tai norint galėjai pasakyti, kad kažkas pakvietė, kad tik vieną kartą buvai, arba jei kitoje parapijoje, tai galėjai sakyti, kad žmogus apsipažino, kad ten ne tu buvai, o jei jau oficialiam sąrašė esi, tai viskas, jau neišsiginsi. <...> Todėl dirbantys žmonės nenorėjo (vyras, 76 m.).

Kultūrininkų atsiminimai surinkti iš buvusių meno kolektyvų vadovų, jų narių ir eilinių kultūrinius renginius aktyviai lankusių gižiečių. Pokalbių su respondentais metu nesivadovauta griežtai apibrėžtu klausimynu. Iš anksto paruošti klausimai buvo įrankis, padėjęs palaikyti pokalbio gaires. Vidutiniškai interviu su respondentu trukdavo apie 50 min.

Metodo trūkumai nulemia, jog respondentai gali sąmoningai nutylėti arba meluoti apie tam tikrus įvykius. Siekdami sureikšminti savo padėtį sovietmečiu Gižuose, gali perdėti kalbėdami apie savo ryšius su aukštas pareigas ėjusiais asmenimis. Kadangi nemaža dalis žmonių, apie kuriuos kalbama, jau mirę arba jų gyvenamoji vieta nežinoma, neretai neįmanoma patikrinti, ar respondentų pateikiama informacija yra objektyvi.

Analizuojant kultūros namų ir Šv. Antano Paduviečio parapijos archyvus, taikytas *šaltinių analizės metodas*. Darbe naudoti Marijampolės apskrities archyve (MAA) saugomi Vilkaviškio rajono Liaudies deputatų tarybos Vykdomojo komiteto (F.2) dokumentai, Gižų kultūros namų metraščių, kuriame užfiksuoti kasmetiniai renginiai (Gižų kultūros namų metraščių, Pirma knyga, Antra knyga), taip pat buvusių kultūros namų ir bažnyčios narių asmeniniai foto albumai, turimi diplomai, padėkos rašai. Parapijos klebonas leido pasinaudoti Šv. Antano Paduviečio

parapijos archyvo dokumentais. Jie suteikia informacijos apie veikusias maldos grupes, chorus, vykusias religines šventes (atlaidus), suteiktų sakramentų skaičių.

Šių dokumentų pagrindu buvo galima išskirti aktyvius institucijų narius, aiškiau suprasti jose vykdytas veiklas ir jų mastą. Dokumentuose esančios informacijos lyginimas su informantų pateikta medžiaga padėjo pagrįsti informacijos patikimumą. Kartais informantų pateikta medžiaga neatitinka dokumentuose esančios informacijos. Informantai dažnai klaidingai nurodo įvykių datas, juose dalyvavusių ne vietinių žmonių pavardes. Šiuos duomenis galima patikslinti remiantis dokumentuose esančia informacija. Kita vertus, rašytiniuose šaltiniuose pateikiama informacija dažnai labai formali, apima tik fasadinę kultūros namų ar parapijos gyvenimo pusę, neatspindi žmonių požiūrio (ypač jei jis kritiškas) į Gižuose vykusius procesus.

Gižai tyrimui pasirinkti kaip tipinis didelis sovietino laikotarpio kaimas, kuris savo socialine, ekonomine sankloda beveik nesiskyrė nuo kitų panašaus dydžio Suvalkijos kaimų (Vilkaviškio rajono Liaudies deputatų tarybos Vykdomojo komiteto dokumentai, Marijampolės apskrities archyvas, fondas 2, aplankas 5).

(Gižų gyventojų savimonė, jų požiūris į sovietinę santvarką buvo analizuotas Vidmanto Vyšniausko istorijos bakalauro darbe „Sovietinio miestelio savimonė XX a. antroje pusėje: Gižų atvejis“. Darbe analizuota sovietinės propagandos sklaida Gižų kultūros namuose. Gyvenvietės kultūros namai buvo tipiniai kaimuose veikę kultūros namai (Vyšniauskas 2010: 50; Trimakienė 2007: 43; Streikus 2007: 9).)

Tad gilesnė jų formuotos tapatybės analizė gali būti pritaikoma ir kitiems LSSR kaimų ir nedidelių miestelių kultūros namams. Gižams būdingi procesai buvo lyginami su istoriografinė medžiaga, o tai leido nustatyti, kad Gižai nepasižymėjo išskirtinumu visos Lietuvos kontekste (Vyšniauskas 2010: 50; Trimakienė 2007: 43; Streikus 2007: 9).

Informacijos rinkimą veikė tai, kad straipsnio autorius yra augęs Gižuose, todėl asmeniškai pažįsta daugelį gyventojų. Respondentų pažinojimas leido šiems „atsiverti“ ir išsamiai papasakoti apie procesus, vykusius Gižuose sovietmečiu.

Rašydamas apie gimtąjį kaimą, pažįstamų žmonių veiklą kultūros namuose ir bažnyčios bendruomenėje, autorius susiduria su šališkumo problema. Tiriant pažįstamus žmones, atsiranda emocinis santykis su tiriamaisiais. Iš dabarties pozicijų vertinant vyresnės kartos sovietiniu laikotarpiu susiformavusias pažiūras ir elgsenas, galimas pernelyg didelis kritiškumas. Autoriaus tėvai sovietmečio Gižuose neturėjo atsakingų pareigų, buvo eiliniai kolūkio darbininkai, nebuvo aktyviai įsitraukę į religinį ar kultūrinį gyvenimą.

Siekiant išvengti šališkumo, darbe remtasi skirtingais šaltiniais: archyviniais dokumentais, literatūra ir informantais. Autorius dėl savo amžiaus visiškai nepri-

simena sovietiniu laikotarpiu Gižuose vykusių procesų ir juose nedalyvavo. Tai kartu su siekiu būti kuo nešališkesniam leidžia pasiekti maksimalų objektyvumą.

Analizuojant Gižuose egzistavusius ir formuotus tautiškusumus, remtasi *identiteto prieiga*. Tautinis identitetas paprastai laikomas esminiu, stabiliu, statišku. Vis dėlto jis nėra nekaitus. Identitetas visada yra dinamiškas, kuriamas čia ir dabar (Čiubrinskas 2011: 16).

Asmuo, būdamas lojalus ir paklusdamas valstybei ar kurioms kitoms socialinėms institucijoms (pavyzdžiui, Bažnyčiai), identifikuoja save su jomis tiesiogiai, t. y. priskiria save ir tiesiogiai veikia, pavyzdžiui, kaip pilietis ar krikščionybę išpažįstantis žmogus. Savo statusą jis įtvirtina vartodamas valstybinius simbolius ir simboliškai elgdamasis (Čiubrinskas 2011: 16).

Identiteto formavimuisi ir jo išlaikymui būtina lyginti save ar savo grupę su kitais pabrėžiant jų skirtingumą. Galima kalbėti apie vieno žmogaus ar žmonių grupės, kolektyvo tapatybę. Kolektyvinis identitetas – tai nuolatinis ribų braižymas atskiriant savus nuo kitų naudojantis tam tikrais identifikavimosi simboliais, formomis, ištekliais (Čiubrinskas 2011: 19).

Tautinio identiteto formavimuisi didelę įtaką turi socialinė aplinka, kurioje žmogus gimsta, auga ir gyvena. Pirmuoju socializacijos tarpsniu tėvai ir artimieji daro didžiausią įtaką, vėliau jų reikšmė gali kisti.

Žmogus, identifikuodamas save, daugelyje situacijų (kaip šeimos narys, darbuotojas, valstybės pilietis, religinės bendruomenės narys ir t. t.) suskuria identitetų hierarchiją, kai nė vienas iš identitetų negali būti laikomas esminiu (Čiubrinskas 2011: 20).

Identiteto kūrimui svarbu ne tik kitoniški įvaizdžiai ar konstrukcijos, bet ir tai, kaip žmogus matomas kitų, iš išorės (Čiubrinskas 2011: 16). Neatsitiktinai Anthony Giddensas patį kolektyvinį (socialinį) identitetą apibrėžia kaip „savybes, kurias individui priskiria kiti, jas galima laikyti riboženkliais, bendriausia prasme parodančiais, kas yra šis asmuo“ (Giddens 2005: 44). Jos apibrėžia asmens vietą tarp kitų individų turinčių tokius pat bruožus (Giddens 2005: 44).

M. Castellsas, kalbėdamas apie identitetą, pabrėžia, kad visi identitetai yra sukonstruoti:

„Statybinių medžiagų“ tapatumams konstruoti teikia istorija, geografija, biologija, gamybos ir reprodukcijos institucijos, kolektyvinė atmintis bei asmeninės fantazijos, galios aparatai ir religiniai apreiškimai. Tačiau individai, socialinės grupės ir visuomenės visas šias medžiagas apdoroja ir jų prasmę pertvarko pagal socialines apibrėžtis bei kultūrinius projektus, sudarančius jų pačių socialinės struktūros bei erdvės ir laiko sistemos pagrindą (Castells 2006: 23).

Brubakeris, Cooperis teigia, jog terminas „identitetas“ neturi aiškaus turinio ir taikomas įvairiems, neretai skirtingiems reiškiniams įvardinti (Frėjutė-Rakauskienė, Marcinkevičius, Šliavaitė, Šutinienė 2013: 23). Brubakeris, Cooperis siūlo vartoti savęs suvokimo (ang. *self-understanding*), bendrumo (ang. *commonality*), susietumo (ang. *connectedness*), priklausymo grupei (ang. *groupness*) sąvokas kaip galimas termino „identitetas“ alternatyvas (Brubaker, Cooper 2000: 17–20). Tačiau šie autoriai iki galo nepaaiškina, kaip taikyti pasiūlytas sąvokas tiriant identitetą (Frėjutė-Rakauskienė, Marcinkevičius, Šliavaitė, Šutinienė 2013: 24).

Rawis Abdelal, Yoshiko M. Herrera, Alastairas J. Johnstonas, Rose McDermott sutinka su R. Brubakerio ir F. Cooperio kritika dėl identiteto termino nepibrėžtumo, tačiau teigia, jog galima sukurti tokį analitinį modelį, kuriuo remiantis būtų galima tirti įvairių tipų identitetus (Abdelal, Herrera, Johnston, McDermott 2009: 18). Mokslininkai siūlo kolektyvinį identitetą apibrėžti kaip kategoriją, kuriai būdingas tam tikras turinys, apimantis tokius aspektus kaip formalios ir neformalios priklausymo grupei taisyklės, grupės tikslai, panašumas ar skirtingumas palyginti su kitais, grupės pasaulėžiūra (Abdelal, Herrera, Johnston, McDermott 2009: 20).

Lietuvių tautinį tapatumą yra išsamiai tyrinėję Algimantas Valantiejus, Vilmantė Liubinienė, Daiva Kuzmickaitė, Sigita Kraniauskienė, Vida Beresnevičiūtė, Dalia Antinienė, Darius Daukšas (Valantiejus 1992; Liubinienė 1998; Kuzmickaitė 2000; Kraniauskienė 2003; Beresnevičiūtė 2005; Antinienė 2005; Daukšas 2010; Taljūnaitė 2008: 39–40). Po nepriklausomybės atgavimo parašytoms studijoms būdinga plėtoti lietuvių tautos valstybingumo įtvirtinimo, tautos savitumo klausimus (Taljūnaitė 2008: 41).

Be sociologų, lietuviško identiteto transformacijas tyrinėja ir istorikai, filosofai. Jų veikaluose analizuojami sovietmečiu vykę procesai: lietuviškumo puoselėjimas meno kolektyvuose, neformaliuose žmonių susibūrimuose (Ramonaitė, Kavaliauskaitė 2011), nepageidaujamą tautinę veiklą vykdžiusių žmonių slėpimosi mechanizmai. Pristatomos erdvės ir žmonių grupės, jų veikla, kuri leido būti nesovietiniam sovietinėje tikrovėje (Ramonaitė 2015). Šiuose veikaluose išsamiai aptariami pagrindžio grupelių, rezistentų veiklos mechanizmai. Tačiau juose galima pasigesti santykių tarp sovietinei sistemai prijautusių, jai tarnavusių ir ją atmetusių žmonių aptarimo.

Valstybės pastangos varžyti tautiškumą, tautinių idėjų perteikimo per kultūrą klausimai yra paliesti A. Anušausko sudarytame veikle *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija* (Anušauskas 2007). Publikuotų dokumentų rinkinyje (Bogušauskas, Streikus 2005) pateikiami dokumentai, liudijantys sovietų kultūros, tautinio identiteto politiką, o knygos įvade pateikiamas glaustas sovietinės kultūros politikos apibūdinimas. Šios politikos įtaką lietuvių tautinei tapatybei ir jos raiškai yra išsamiai analizavusi N. Putinaitė (Putinaitė 2007). Autorė aptaria

lietuvių tautinių papročių ir tradicijų panaudojimą kultūros namuose, per mėsines liaudies šventes, šių tradicijų pokyčius, „pritaikymą“ sovietinei santvarkai bei naujų sovietinių tradicijų formavimą. Tyrinėta lietuvių tautinės kultūros puoselėjimas tarp jaunimo kaip antisovietinio pasipriešinimo forma (Račkauskaitė 2004). Šie veikalai pateikia istorinį ir kultūrinį kontekstą, kuriame buvo formuojamas ir formavosi tautiškumas sovietmečiu.

Pastaruoju metu pradeda rasti vis daugiau veikalų, analizuojančių mikro lygmens procesus lietuvių tautoje sovietmečiu. Šis straipsnis papildys šių veikalų grupę pristatydamas Gižų gyvenvietės bendruomenėje egzistavusias kultūriškumo sampratas sovietmečiu.

Institucinis identiteto formavimas

„Valstybės vaidmuo sukuriant visiems piliečiams taikytiną, iš esmės normatyvinį nacionalinio identiteto modelį pasireiškia pilietybės, migracijos, valstybinės kalbos, pripažįstamų religijų ir kt. įstatymais“ (Čiubrinskas 2014: 8). Žmogus, paklusdamas šiems įstatymams, nuostatomis, vartodamas valstybinę kalbą, demonstruoja priklausymą tam tikrai tautai. „Taip valstybėse vykdoma nacijos homogenizacija“ (Čiubrinskas 2014: 8).

Nacionalinė (tautinė) valstybė, kaip dominuojantis institutas, siekdama panaudoti galią, ją išreiškia manipuliudama visuomenei svarbiais simboliais (pavyzdžiui, piliečio pasu). Asmuo, veikdamas ir naudodamas simbolius, taip pat simboliškai elgdamasis – atlikdamas ritualus, – identifikuoja su institucijomis (Čiubrinskas 2011: 16).

Toks identitetas kaip veikla, atrodytų, nėra kuriamasis, o tik atliktinis, kurį Manuelis Castellsas įvardija kaip legitimuojantį identitetą, diegiamą dominuojančios visuomenės institucijų. Toks identitetas internalizuoja ideologinį dominavimą padarydamas jį normalizuojančiu – norminiu tapatumu (Castells 2006: 24). Tai itin aktualu kalbant, pavyzdžiui, apie nacionalizmą, kuris sukuria ne tik nacijas, bet ir normatyvinį nacionalumą, nacionalinės kultūros standartą, tampantį normatyvinio nacionalinio identiteto pagrindu (Čiubrinskas 2011: 17).

Paveldimo-atkartojamo kultūrinio identiteto veikimą gerai iliustruoja kultūrinės tradicijos reiškinys, nusakantis paveldimo ir stabiliai, cikliška tęsiamu identiteto galimybe. Čia identitetas suprantamas kaip perduodamas iš kartos į kartą, kaip tam tikro mąstymo, elgsenos ir jausenos konfigūracija – kultūrinis kodas (Čiubrinskas 2011: 17).

Tačiau tokio kultūrinio fundamentalizmo negalima suabsoliutinti, nes tuomet žmogus liktų uždarytas vienoje kultūroje, o žmonės telktų veislis identitetas. F. Barthas pabrėžia, jog ne objektyvūs kultūriniai skirtumai, bet socialinis organizavimasis tam tikra prasme „sukuria“ kultūrinius skirtumus paversdamas juos tarpgrupinio identifikavimosi ribomis (Čiubrinskas 2011: 17–18).

„Apie identiteto politiką galima kalbėti tik tada, kai žmonės mobilizuojasi tam tikrai veiklai, o ne kai jie išreiškia savo kasdienį saistymąsi“ (Čiubrinskas 2011: 21). Kitaip tariant, identiteto politika – tai tikslinga ir strateginė veikla. M. Castellso požiūriu, identifikacijas galima suprasti kaip „socialinių veikėjų prasmės konstravimo procesą, o patys identitetai veikėjams yra prasmės šaltiniai“ (Castells 2006: 22–23). Šiame darbe aptariami dviejų institucijų – kultūros namų ir Bažnyčios – formuoti kultūriniai identitetai.

Siekiant suprasti, kaip kultūros namai ar Bažnyčia formavo gižiečių kultūriškumą ir kokie buvo šių pastangų rezultatai, be institucinio identiteto teorijos, bus remiamasi ir *institucinės bei simbolinės galios teorine prieiga*. Į visuomenėje egzistuojančius galios mechanizmus ilgą laiką nebuvo kreipiama pakankamai dėmesio, nes tyrėjai koncentravosi į „turinčius galią <...> karalius ir generolus“ (Foucault 1980: 51). K. Marxas galią tapatino su valstybe, nors „realybėje galia pasklinda daug plačiau, keliauja įvairiomis trajektorijomis, yra daug labiau išsklaidyta, nes kiekvienas individas turi tam tikrą galią“ (Foucault 1980: 72). Ilgainiui tyrėjai pradėjo kelti klausimus „Kaip veikia galia? <...> Ar visuomet galia yra nuleidžiama iš viršaus į apačią ir iš centro į pakraščius?“ (Foucault 1990: 119). Kiekvienoje visuomenėje ar didesnėje žmonių grupėje „egzistuoja galios santykiai, kurie charakterizuoja ir sudaro socialinę kūną. Šie galios santykiai negali būti sukurti savaime, tam yra reikalingas tam tikras pasakojimas, vaizdinys“ (Foucault 1980: 93).

Kalbėdamas apie visuomenėje egzistuojančią galią Bourdieu daro skirtį tarp *institucinės galios* ir *simbolinės galios*. „Institucija, nebūtinai konkreti organizacija – šeima ar gamykla, – kiekvienas ilgalaikis ryšių tinklas, kuris užtikrina individams įvairių rūšių galią, padėtį ir išteklius“ (Bourdieu 1991: 8). Individai, naudodamiesi šiais ryšiais, gali daryti įtaką kitiems grupės nariams ar kitoms grupėms. Kita galios rūšis yra simbolinė galia, „ne specifinė galios rūšis, bet daugelio galios rūšių aspektas, kuris yra taikomas kasdieniame gyvenime. <...> Ji naudojama ne kaip fizinė, bet kaip simbolinė galia“ (Bourdieu 1991: 23). Simbolinę galią galima įvardinti kaip nematomą galią, nes ji „remiasi bendrais įsitikinimais“ (Bourdieu 1991: 23). Simbolinė galia „keičia žmonių pasaulėžiūrą, įsitikinimus, veiksmus, kurių jie imasi pasaulyje, ir tokiu būdu keičia patį pasaulį“ (Bourdieu 1991: 170). Žmogaus išsakomi teiginiai negarantuoja, jog kiti žmonės jais tikės ir elgsis pagal juos. Tik „tikėjimas teiginių ir taisyklių, kurie juos sako, teisėtumu sukuria socialinę tvarką. Patys žodžiai savaime šios galios neturi“ (Bourdieu 1991: 170).

Tiek institucijos, tiek simbolinės galios telkiamos grupės turi savo lyderius. „Iš pirmo žvilgsnio atrodo, jog grupė išsirenka žmogų, tarsi jį deleguoja kalbėti jos vardu, tačiau realybėje galima sakyti, jog žmogus, kalbėdamas grupės vardu, ją suformuoja“ (Bourdieu 1991: 204). Institucijai priklausantis žmogus ir

kalbantis jos vardu „kitų pripažįstamas kaip autoritetas“ (Bourdieu 1991: 10). Savo, kaip autoriteto, pozicijai įtvirtinti naudojami simboliai: „juostos, perukai, ritualai, posakiai ir kalbos <...> primena apie kalbančiojo priklausomybę institucijai, kuri suteikia jam teisę kalbėti jos vardu“ (Bourdieu 1991: 10).

Siekiant, kad institucijų nurodymai būtų vykdomi, gali būti naudojamas smurtas, kuris „yra neatsiejama institucijos dalis“ (Bourdieu 1991: 23). Dažniausiai naudojamas psichologinis, o ne fizinis smurtas, ypač tokios jo formos kaip netinkamai besielgiančių žmonių ignoravimas, jų nuomonės ar pasiūlymų nepaisymas.

Gižuose buvo dvi institucijos, du galios centrai, turėję skirtingas ideologijas: kultūros namai reprezentavo komunistinę ideologiją, o Šv. Antano Paduviečio parapija – krikščionišką pasaulėžiūrą. Kalbėdamas apie Bažnyčią ir Komunistų partiją, P. Bourdieu konstatavo, jog „Bažnyčia savo misija laiko teikti institucinę malonę visiems tikintiesiems – teisuoliams ir nusidėjėliams, bei raginti nusidėjėlius laikytis Dievo įsakymų“ (Bourdieu 1991: 189). „Komunistų partija save vaizduoja kaip visų progresyvių piliečių atstovą“ (Bourdieu 1991: 190).

Šių Bourdieu teiginių negalima suabsoliutinti, nes „jie buvo suformuluoti konkrečių tyrimų kontekste“ (Bourdieu 1991: 23). Daugeliu atvejų tie tyrimai buvo atliekami Vakarų Europoje, Prancūzijoje, todėl negalima jų beatodairiškai taikyti sovietinės Lietuvos provincijoje vykusiems procesams apibūdinti. P. Bourdieu teiginiai gali būti naudojami kaip instrumentas bandant užčiuopti, kiek jo aptarti procesai buvo būdingi sovietinės Lietuvos provincijai.

Gižiečių įsitraukimas į kultūrinę veiklą

Aptariamuoju laikotarpiu tik nedidelė dalis gižiečių įsitraukė į aktyvų kultūrinį ir religinį gyvenimą (priklausė kultūros namuose veikusiems meno kolektyvams, bažnyčioje veikusiai maldos grupei ir dviem chorams). Dauguma gižiečių dėl senyvo amžiaus, prastos sveikatos ar neturėdami motyvacijos į aktyvų kultūrinį ir religinį gyvenimą neįsitraukė. Aktyviausių bažnytininkų branduolį sudarė apie 20 gižiečių (Šv. Antano Paduviečio parapijos archyvas, Parapijos komiteto raštai, puslapiai nenumeruoti; moteris, 83 m.). Jie buvo maldos grupės, dviejų bažnyčios chorų nariai. Kartu su parapijos klebonu organizavo kultūrinį ir religinį parapijos gyvenimą. Kultūros namų veikloje aktyviai dalyvavo 30–40 žmonių, kurie priklausė meno kolektyvams.

Jauni žmonės kultūrnamyje vykstančių renginių metu tikėjosi susirasti draugų ar antrąją pusę. Tai, kad šių renginių metu užsimegzdavo daug pažinčių, pripažįsta ir buvusi kultūros namų meno vadovė: „Tik pažiūrėk, kiek iš dabartinių Gižų šeimų susipažinę per šokius ar meno kolektyvus. Juk išstisos šeimos. Tuo laiku žmonėms nelabai ir buvo, kur daugiau susipažinti, nebent kultūros namuose“ (moteris, 73 m.).

Vyresnio amžiaus žmonės susimąstydavo apie artėjančią mirtį, todėl dalyvavimas pamaldose, dalyvavimas religinių grupelių veikloje galėjo būti būdas psichologiškai nusiraminti, apmąstyti per gyvenimą padarytas klaidas. Religijos teiginiai apie pomirtinį gyvenimą galėjo paguosti (moteris, 73 m.).

Aplinkinių paveikti gižiečiai buvo įtraukiami į Bažnyčios ir kultūros namų gyvenimą:

Mano pažįstamas vaikinai draugavo su mergina ir jau norėjo su ja apsivesti. Vaikinas buvo netikintis, o mergina iš labai religingos šeimos. Ir buvo tokios sąlygos, kad jei jie nori susituokti, vaikinai turėjo pasikrikštyti ir jie susituokti bažnyčioje. Pasižadėti, kad būsimus vaikus krikštys bažnyčioje (moteris, 76 m.).

Kitus žmones į kultūros namus ir bažnyčią atveddavo noras priklausyti bendruomenei, jaustis reikalingam ir vertinamam:

Žmonės draugiškai, šiltai bendravo. Visi susirinkę pasikalba, pasisako, kas gerai, kas blogai. Sako, būdavo net lengviau pasidaro, kai pareini iš repetitijų. Ištisos šeimomis eidavo: Lukšiai, Varnaičiai, Adomaičiai, Bindokai, Armanavičiai, Urbanavičiai (moteris, 73 m.).

Būdavo po darbo, kad ir per pūgą atokiau gyvenančios moterys apsisiautusias skarom ateidavo repetuoti, pasibaigus repeticijai, klausdavo: kada kitą kartą renkamės? (moteris, 71 m.)

Pagrindė rinkadavosi moterys, nežinau, kodėl taip yra, bet vyrai pasyviau į tą kultūrinį gyvenimą žiūrėjo (moteris, 73 m.).

Dauguma gižiečių tikrai stebėdavo kultūrinius renginius, nereguliariai lankė Šv. Mišias.

Formuojamas kultūriškumas

Sovietinio kultūriškumo formavimas

Sovietiniu laikotarpiu žmonės, ypač nedidelių miestelių gyventojai, aktyviai dalyvavo kultūros namų veikloje (Leonavičius, Ozolinčiūtė 2008: 24). Kultūros namuose vyko aktyvus, valstybės kruopščiai kontroliuojamas, į griežtus rėmus įspraustas kultūrinis gyvenimas. Totalitarinėse valstybėse socialumas steigiamas iš viršaus. Valdantis režimas stengiasi ne tik kontroliuoti ir politizuoti visas gyvenimo sritis, naikinti laisvas ir spontaniškas socialumo apraiškas, bet ir prievarta formuoti visuomeninį gyvenimą pagal tam tikrą ideologinę režisūrą (Ramonaitė, Kavaliauskaitė, Švedas 2011: 19).

Kultūros namų veiklą prižiūrėjo Vilkaviškio rajono kultūros skyrius⁶. Jo darbuotojai nurodydavo, jog repertuare būtų „kelios dainos, garbinančios plačiąją

⁶Kultūros skyrius nurodymus gaudavo iš LSSR kultūros ministerijos (Brazinskienė 1986: 429). LSSR Kultūros ministerija nurodymus formuodavo atsižvelgdama į Centro Komiteto plenumų ir kompartijos suvažiavimų nutarimus ir direktyvas.

Tėvynę, skatinančios patriotizmą, viena ar dvi lietuvių liaudies dainos, o likusios – savo nuožiūra“⁷. Aktyviai kultūros namuose vykdomą veiklą prižiūrėjo 4–5 kultūros namų darbuotojai (direktorė, meno vadovė, meno kolektyvų vadovai). Jie privalėjo rūpintis, kad jų vadovaujamuose kolektyvuose būtų platinamos „teisingos idėjos“. Šie žmonės kartu su Gižų kolūkio pirmininku, kuris dalyvaudavo kultūrinuose renginiuose kaip kolūkio atstovas, buvo lyderiai, įgyvendinę kultūros namų misiją formuoti „tarybinį žmogų“ (Gižų kultūros namų metraštis, Pirmą knygą, p. 65).

Kultūros namų renginiai dažniausiai susidėdavo iš dviejų dalių – oficialios ir neformalios.

Renginio pradžioje būdavo sakomos oficialios kalbos, pasisakydavo svečiai iš rajono, kolūkio, apylinkės vadovai. Vėliau būdavo muzikiniai koncertai, dramos ratelio pasirodymai, tokia meninė, pramoginė dalis (moteris, 71 m.).

Žmonės vaišindavosi, žaisdavo žaidimus, nelygu kokia šventė. Per Mirusiųjų dienos minėjimą tai oficialu viskas buvo, žaidimų nebūdavo, o jei vasaros ar žiemos šventė, tai mažai oficialumo ir daugiau žaidimų, linksmybių (moteris, 71 m.).

Kultūros namuose buvo formuojama nuostata, kad žmonės yra tarybiniai piliečiai. Buvimas tarybiniu piliečiu buvo iškeliamas aukščiau buvimo lietuviu. Tarybinis kultūriškumas buvo konstruojamas pasakojimais: „Užpuolus vokiečiams, rudajam marui, kaip juos vadino, visos tautos kaip viena kovojo, kad nugalėtų priešą. Jei būtų kiekviena atskirai, tai būtų pralaimėję, o kadangi kartu kovojo, tai laimėjo karą. <...> Buvo pabrėžiamas visų tautų bendrumas ir susitelkimas kare“ (moteris, 71 m.).

Pergalės dienos minėjimas buvo panaudojamas „pasididžiavimo tarybine santvarka ir tarybine liaudimi“ jausmui formuoti. „Tėvynės“, sovietinės santvarkos aukštinimas skatino žmones jaustis jos dalimi: „kartodavo, jog Sovietų Sąjunga pati pažangiausia, čia aukščiausias pragyvenimo lygis, kitose šalyse tai žmonės badauja. Čia žmonės yra laisvi, nėra kapitalistinio išnaudojimo“ (moteris, 69 m.). Svarbiausia buvo tarybinė tapatybė – gižietis turėjo save laikyti tokiu pačiu SSRS piliečiu kaip ir baltarusiai ar gruzinai. Žmonės turėjo jaustis tarybiniais lietuviais, t. y. SSRS visuomenės dalimi. „Tu turėjai būti ne šiaip lietuviu, o tarybiniu lietuviu. Turėjo būti tarybiniai lietuviai, tarybiniai latviai, vienu žodžiu – tarybinė liaudis“ (moteris, 82 m.). Kultūros namuose puoselėjamas tautiškumas turėjo būti liaudinis, ne nacionalinis, todėl Lietuvos valstybingumas, jos

⁷ Panašūs nurodymai buvo gaunami ir šokių būrelių pasirodymams. Kultūros skyrius nurodydavo, kokius susirinkimus reikia rengti, kokiomis temomis pranešimus skaityti. Dažniausiai tai būdavo VKP(b) plenumų nutarimų svarstymas. Gižiečiams tokie susirinkimai buvo visiskai neįdomūs, tačiau dalyvauti juose buvo privaloma (moteris, 76 m.). Kultūros skyriaus darbuotojai reguliariai tikrindavo susirinkimų ataskaitas, kad visi privalomi renginiai įvyktų (moteris, 73 m.).

praeitis iki įsitraukimo į SSRS buvo menkinama pabrėžiant neigiamus dalykus: „Apie tarpukarį tai beveik nieko ten nepasakodavo. Nebent per istorijos pamokas truputį buvo, kad ten visi badavo, valdžia žmones engė ir tik komunistų partija visus išgelbėjo, o taip tai apie tą laikmetį labai mažai informacijos buvo“ (moteris, 76 m.).

Supriešinant praeitį su sovietinės Lietuvos situacija, „žmonės turėjo jausti pasididžiavimą, jog dalyvauja „komunizmo kūrime – naujos ir teisingesnės visuomenės“ (moteris, 56 m.). Kultūrnemiečių įsivaizduojamas žmogus turėjo būti suformuotas ateityje, sukūrus komunizmą. Kultūrinių renginių metu nuolat būdavo užsimenama apie statomą komunizmą ir būsimą ateities visuomenę, „kurioje visi bus laimingi ir kur visi žmonių poreikiai bus patenkinti. Buvo pabrėžiama, pagrįsti ir racionalūs poreikiai. Man kaip vaikui labiausiai patikdavo, jog bus galima į valias valgyti saldumynų“ (moteris, 60 m.). Kultūrnemiečių kultūrinės tapatybės sampratą aktyviausiai formavo kultūros namuose skleista sovietinė ideologija, kurioje vyravo dabarties ir ateities motyvai.

Daugelis Gižų kultūros namuose minimų švenčių buvo minimos visoje SSRS (pavyzdžiui, Spalio revoliucijos minėjimas, Pergalės diena, Tarptautinė moters diena). Taip buvo siekiama, kad visi SSRS gyvenantys žmonės identifikuotųsi su tomis pačiomis tradicijomis, ritualais ir simboliais.

Kultūrnemiečiams buvo organizuojamos Mirusiųjų pagerbimo dienos (minima lapkričio 1 d.) – renginys, kuris turėjo atstoti Bažnyčios minimą Visų Šventųjų šventę. Pasaulietinio minėjimo, vykusio Gižų kapinėse, metu buvo prisimenami ir pagerbiami mirusieji.

Kultūros namuose „kalbėta apie komunizmo statybą, žengimą į šviesų socialistinį rytojų“ (moteris, 69 m.), „susitelkimą kovoje su priešais, priklausymą tarybinei liaudžiai. Darbo veteranai tokius ženkliukus gaudavo, rodančius, jog jie gerai dirba“ (moteris, 73 m.). Šios idėjos turėjo suvienyti ir sutelkti žmones.

Kalbant kapinėse pabrėžta, jog šie žmonės statė santvarką, kad kovojo už geresnį gyvenimą, kad priešinosi okupantams. Visokių liauspių būdavo, viskas tik iš geriausios pusės. Ir sakydavo, kad ir mes turim stengtis kurti sovietinę santvarką. <...> Šiuos žmones prisimename pagal jų darbus (moteris, 73 m.).

Ateistinėje visuomenėje žmogaus gyvenimas turėjo būti įprasminamas jam sąžiningai dirbant visuomenės labui ir kuriant komunistinę santvarką (Gižų kultūros namų archyvas, Antra knyga, p. 7; moteris, 73 m.). Toks nusistatymas privalėjo būti neatsiejama gero tarybinio piliečio dalimi. Kultūros namų darbuotojai, rengdami renginių programą, kartais naudodavosi to laiko ideologine literatūra (moteris, 73 m.).

Pageidautinos sovietinio žmogaus nuostatos išdėstytos to laikotarpio ideologiniame veikalė *Komunistinė moralė* (Murauskas 1960). Tokio pobūdžio veikalais rėmėsi kultūros namų darbuotojai rengdami ideologizuotas švenčių pro-

gramas (moteris, 73 m.). Juose pabrėžiama, jog žmogus „turi dirbti ne ten, kur lengviau ir ramiau, o kur jų darbas labiau reikalingas Tėvynei“ (Murauskas 1960: 128). „Komunizmo išplėstinės stovybos laikotarpiu vis didesnę reikšmę įgauna moralinis paskatinimas dirbti. Komunizmas prasideda ten, kur atsiranda pasiaukojimas <...>, rūpinimasis pakelti darbo našumą“ (Murauskas 1960: 138). Pasiryžimas atkakliu darbu sukurti laimingą gyvenimą šiame pasaulyje buvo priešinamas tikinčiųjų žmonių tikėjimui, jog laimės jie sulauks „amžinajame gyvenime danguje“ (moteris, 73 m.). Kultūrnamiciai, girdėdami tokią informaciją, turėjo tapatinti save su pažangiais, moderniais žmonėmis (moteris, 69 m.).

Tokiu būdu kultūrnamicų pasaulėžiūroje išryškinama takoskyra tarp „pažangių“ gižiečių, mininčių Mirusiųjų pagerbimo dieną, kuriančių laimingą gyvenimą žemėje, ir „atsilikusių, tamsių“ tikinčiųjų, dedančių viltis į pomirtinį gyvenimą.

Kultūros namuose vykusių renginių metu buvo formuojama nuomonė, jog kultūros namai yra pažangių, racionalių, išsąmoninusių komunizmo idėjas gižiečių susibūrimo vieta, o bažnyčia – atsilikusių ir konservatyvių žmonių traukos centras (moteris, 73 m.). Minint valstybines šventes, Pergalės dieną, Spalio revoliucijos metines, buvo pabrėžiamas „visuomenės progresas“, „komunizmo statymas“, t. y. „santvarkos, garantuosiančios laimingą gyvenimą visiems“, kūrimas. Užsimenama, jog ateityje „atskiros tautos išnyks“ ir liks tik „tarybinė liaudis“ (Gižų kultūros namų archyvas, Antra knyga, p. 29).

Tarptautinės moters dienos proga 1981 m. teigta, jog SSRS moterys turi pačias geriausias sąlygas daryti karjerą, derinti darbą ir šeimą. „Kiekvienais metais kalbėdavo vos ne tą patį, kaip kompartija rūpinasi tarybinėmis moterimis. Ir vis tą, kaip ten ji, Tereškovos, kur į kosmosą skrido, pavyzdį pateikdavo. Suprask, kad Tarybų Sąjungoj moterys net kosmonautėmis gali tapti“ (moteris, 73 m.).

Vaikų gynimo dienos proga pabrėžta, jog SSRS sudarytos geriausios sąlygos vaikams mokytis, įgyti išsilavinimą ir t. t. Kiekvienas renginys turėjo aukštinti sovietinę santvarką ir, esant palankiai progai, menkinti tarpukario Lietuvą, jos kapitalistinę santvarką (moteris, 76 m.).

Tautinius motyvus dažnai naudojo, <...> pamenu, javapijūtės pabaigtuves minint mergina su tautiniais rūbais naujo derliaus duoną atnešdavo, kolūkio pirmininkas Šaras ją dalino žmonėms (moteris, 56 m.).

Tas vainikas ir duona iš naujo derliaus, tokie, žinai, labiau parodomieji dalykai būdavo. Nei tą duoną iš naujo derliaus kepdavo, nei ką. Šiaip iš eilinių parduotuvėje pirktų miltų iškepdavo, ir tiek, bet sakydavo, jog iš naujo derliaus. <...> O vainikus tai iš ažuolo lapų išvakarėse nupindavo (moteris, 56 m.).

Dažniausiai naudoti lietuvių liaudies motyvai: tautiniai kostiumai, lietuvių liaudies dainos, šokiai, menamos mįslės. „Buvo palaikomos tik tam tikros tautiškumo raiškos formos, standartizuoti ir perkurti šokiai ir dainos, nuprasmin-

ti ir sukultūrinti ritualai bei standartizuoti liaudies rūbai. Tautinė kultūra tapo masine, perkurta ir pritaikyta sovietinės egzistencijos standartams“ (Putnaitė 2007: 290). Gausus tautinių simbolių naudojimas turėjo padaryti sovietinę santvarką savęsne. Į lietuvišką tautinį kostiumą įvilktos komunistinės idėjos turėjo atrodyti savesnės ir priimtinesnės žmonėms. Prisidengdami lietuviška forma, kultūros namai tarp gižiečių diegė socialistinį liaudiškumo supratimą. Kultūros namuose organizuoti renginiai, naudoti simboliai skatino žmonių norą identifikuotis su santvarka, tarybine liaudimi ir jaustis jos dalimi.

Krikščioniškosios kultūros palaikymas

Krikščioniškosios pasaulėžiūros formavimu tarp gižiečių rūpinosi parapijos klebonas, kuris vykdė iš Vilkaviškio vyskupijos gaunamus nurodymus. Savarankiška, su savo vadovybe nesuderinta veikla nebuvo plėtojama. Galima teigti, jog parapijos bendruomenės lyderiai buvo klebonas, taip pat retkarčiais parapiją aplankantis dekanas ar vyskupas (vyras, 76 m.).

Bažnyčioje vykdyta veikla buvo daug mažiau kontroliuojama ir įspraudžiama į rėmus, negu kultūros namuose. Pagrindinė šito priežastis – sąlygiškas bažnyčios bendruomenės uždaramas, susidaręs dėl valdžios persekiojimo ir noro įbauginti dvasininkus ir tikinčiuosius (Streikus 2006: 479).

Nors kartą per metus bažnytininkai suorganizuodavo religinio pobūdžio kelionę. Dažniausiai buvo vykstama į šventomis laikomas Lietuvos vietas: Kryžių kalną, Šiluvą, prie Aušros Vartų (Vyšniauskas, Žemaitis 2016: 53). Į šias ekskursijas važiuodavo nuo keliolikos iki keliasdešimt žmonių. Neretai aktyvūs tikintieji į šias keliones įtraukdavo ir pasyvesnius bendruomenės narius, stengdamiesi įtraukti juos į bažnyčios bendruomenę (moteris, 83 m.).

Kelionių metu buvo lankomos ir istorinės Lietuvos vietos (pavyzdžiui, Trakų pilis): „Kokius Aušros Vartus arba senas bažnyčias juk galima vertinti kaip istorinį, kultūrinį ir religinį paminklą. Todėl aš griežtos skirties tarp religinių ir istorinių paminklų nedarau“ (moteris, 61 m.). Šios kelionės plėtė gižiečių gimtojo krašto istorijos, kultūros pažinimą, kartu stiprino tautiškumą, meilę gimtajam kraštui.

Bažnyčiai ir kunigui paparijoje svarbiausia buvo skleisti katalikišką tikėjimą, o kultūriškumas bažnyčioje buvo „tai jau antroje vietoje“ (vyras, 76 m.). Galbūt parapijos klebonas tikėjosi, jog religingumas, susietas su kultūra, bus priimtinesnis gižiečiams, todėl religinė veikla buvo derinama su ekskursijomis, žmogišku bendravimu. Kunigas, padedamas bažnytinės vyresnybės, stengėsi paparijoje palaikyti krikščioniškąją pasaulėžiūrą, ragino laikytis dekalogo, krikščioniškų moralės normų, kas turėjo laiduoti tikintiesiems „amžinąjį gyvenimą po mirties“ (moteris, 69 m.).

Svarbu pabrėžti, jog respondentai, kalbėdami apie bažnyčios bendruomenę, nė karto neužsiminė apie krikščionybės simbolius: kryžių, Šv. Raštą, Rožinį... Jie akcentavo tik patirtis, sukauptas tarp bažnytininkų: bendravimą maldos grupelėse ir choruose, bendras keliones, religinių švenčių minėjimus. Todėl galima teigti, jog bendros patirtys, ritualai ir renginiai telkė žmones, leido jiems pasijusti bažnytinės bendruomenės dalimi, darė daug didesnę įtaką negu religiniai simboliai.

Krikščioniškasis kultūriškumas reiškėsi krikščioniškų moralės normų, gyvenimo ritmo palaikymu. Kunigui kalėdojant, katekizuojuant vaikus ar tiesiog bendraujant su tikinčiaisiais formavosi katalikui priimtino arba smerktino elgesio supratimas. Gižiečiai, nesilaikydami šių normų, galėjo sulaukti tikinčiųjų nepritarimo ar net pasmerkimo:

Nu, kaip tu gali susidėjęs gyventi. Kad ir draudė valdžia, bet tai juk kas norėjo, tai ir kitoj parapijoj galėjo nuvažiaavę tyliai susituokti ir vaikus pakrikštyti. Čia tik pretekstas sakyti, kad aš bažnyčioj nesituokiau, nes valdžia neleido. Kas norėjo, tas nuvažiaavę susituokė (moteris, 69 m.).

Šis respondentės prisiminimas rodo, jog žmonės, gyvenę be bažnytinės santuokos, nekrikštiję savo vaikų, praktikuojančių katalikų akyse galėjo būti smerkiami. Tai formavo nuostatą, jog lietuviui dera priimti bažnytinę santuoką ir tai buvo vienas iš lietuvių kataliko įvaizdžio elementų.

Sovietiniu laikotarpiu Bažnyčia sugebėjo išsaugoti ir perduoti krikščioniškąją požiūrį į gyvenimą daliai gižiečių įtraukdama juos į bažnytinį gyvenimą.

Neprimestas kultūriškumas

Kultūros namų ir Bažnyčios institucijos stengėsi formuoti jų veikloje dalyvavusių žmonių tautiškumo sampratą (moteris, 73 m.). Tačiau dažnai žmonės ignoravo šias pastangas ir turėjo savo tautiškumo sampratą ir motyvų dalyvauti šių institucijų veikloje (moteris, 61 m.).

Kultūrnamičių kultūrinė raiška

Dalis kultūrnamičių dalyvavo kultūros namų veikloje siekdami savęs tobulinimo (vyras, 83 m.). Žmonės mokėsi lietuvių liaudies dainų, šokių. Kiti galėjo lavinti savo aktorinius gebėjimus dramos grupelėje. Kultūros namų meno kolektyvai sudarė sąlygas gižiečiams ne tik repetuoti kultūros namuose, bet ir dalyvauti rajoninėse bei respublikinėse meno kolektyvų apžiūrose, konkursuose, kuriuose jiems pavykdavo laimėti prizines vietas. „Mes, jauna šeima, atsikraustėme į kaimą, kūrėme savo gyvenimą. Šalia darbo buvo tokia laisvalaikio praleidimo, savęs tobulinimo forma, dalyvavimas kultūrinėje veikloje.“ „Mūsų kultūrinis gyvenimas nebuvo perpintas su ideologija, jokių ideologijų nebuvo“ (moteris, 61 m.).

Kultūros namai buvo vienas iš dviejų kultūrinių centrų (greta Bažnyčios), kur buvo galima organizuotai užsiimti kultūriniu veikla. Gižiečiams kultūros namai buvo svarbūs kaip vieta, kurioje buvo galima ne tik lavinti savo talentus, bet ir susibūrus pabendrauti, praleisti laiką. Gižiečiai

noriai, sakyčiau, kad labai noriai įsijungdavo į meno kolektyvus. Nu, kad žinok, tuo laiku nebuvo tos tokios veiklos. Dabar tai televizoriai, kompiuteriai, o tuo laiku tai buvo ne tik meninė veikla, bet ir toks bendravimas tarp žmonių. <...> Negi namie užsidaręs sėdėsi, tai ateini į repeticiją kultūros namuose (moteris, 73 m.).

Kultūrnamičiams griežtas kultūrinio gyvenimo reguliavimas „iš viršaus“, apibūdintas ankstesnėje darbo dalyje, atrodė natūralus dalykas:

Jeigu tu gimei ir augai tokioje santvarkoje, nuo vaikystės matei tarybinius renginius, vėliau juose dalyvavai, tai tau viskas juose atrodė natūralu. Jeigu tau pasiūlė statyti tokį spektaklį, vadinasi, jį reikia statyti. Net minties nekilo, jog būtų galima atsisakyti (vyras 61 m.).

Kultūros namuose svarbūs buvo lietuviškumo simboliai: lietuvių kalba, LSSR himnas, lietuviška tautinė kultūra, puoselėjami renginių metu (pavyzdžiui, atliekant lietuvių liaudies dainas, šokius, naudojant tautinius rūbus). Respondentė teigė:

mes esame lietuviai, turim savo spaudą, kalbą ir kultūrą. Mokyklose vadovėliai lietuviškai. Lietuva turi savo vyriausybę, vėliavą, himną. O va Baltarusijoje vadovėliai buvo rusiški, ten vyravo rusų kalba. Mums leido būti lietuviais. Mes esame laisvi, savanoriškai įstojom ir savo noru gyvenam Sąjungoje. Draugiškose 15 respublikų gyvenam. Komunistų partija mums vadovauja (moteris, 76 m.).

Šie simboliai buvo derinami su sovietinės santvarkos simboliais – vėliava, herbu, darbo veteranų ženkliais, kuriais buvo apdovanojami į pensiją išeinantys ir sąžiningai dirbę gižiečiai (Gižų kultūros namų metraštis, Pirma knyga, p. 54, 64).

Galima išvelgti žmonių, dalyvavusių kultūros namų veikloje, tam tikrą abejingumą: „viskas buvo atbuke, visa ta ideologija, lozungai, kurie buvo skleidžiami renginiuose, praeina pro ausis ir tiek“ (vyras 60, m.). Šiuos žodžius taria žmogus, kuris pats ilgus metus buvo aktyvus kultūros namų saviveiklininkas. Tai rodo, jog net patys aktyviai ideologiniuose renginiuose dalyvavę žmonės netikėjo skleidžiama ideologija.

Dauguma kultūros namų veikloje dalyvavusių žmonių pasyviai žiūrėdavo į vadovybės pastangas formuoti kultūrinę tapatybę per kultūrinius renginius. Juos labiausiai domino galimybė smagiai praleisti laiką, paklausyti koncerto. Kita vertus, reikia paminėti, kad du kalbinti gižiečiai teigė, jog jie tikėjo ideologijos teiginiais apie sovietinę santvarką ir komunizmo kūrimą.

Gižiečių sprendimą įsitraukti į kultūrinę veiklą galėjo lemti ambicijos siekti karjeros. Knoke ir Chermack teigia, jog žemesnio socialinio statuso asmenys siekia užmegzti ryšius su aukščiau visuomenės hierarchijoje esančiais žmonėmis (Knoke, Chermack 2005). Kultūros namuose vykusiose šventėse dalyvavo kolūkio, mokyklos, apylinkės vadovai. Neretai atvykdavo svečių iš Vilkaviškio r. valdžios įstaigų (pavyzdžiui, Vilkaviškio r. liaudies deputatų tarybos vykdomojo komiteto). Aktyvus dalyvavimas valstybiniuose renginiuose buvo puiki proga plėsti socialinius ryšius, užmegzti pažintis, nes „turimi neformalūs asmeniniai ryšiai padeda gauti daugiau privilegijų <...>, gauti geresnę darbą ar atlyginimą“ (Bučaitė 2007: 34).

Dalyvauti kultūros namų renginiuose primygtinai reikalavo Gižuose veikusią įstaigų vadovybės. „Mokytojams, mokiniam, kolūkio darbuotojams buvo tiesiog įsakyta dalyvauti tarybinėse šventėse kultūros namuose. Iš rajono tikrindavo, kaip tu mini tarybines šventes. Vieni savo noru ėjo, kitus varu varydavo“ (moteris, 82 m.).

Nepaklūstančiųjų atžvilgiu galėjo būti naudojamas smurtas – psichologinis teroras ar ekonominės nuobaudos. „Kas būdavo: jei tu nedarysi, kaip kolūkio vadovybė liepė, tai gali vėliau negauti paskiros mašinai ar kokiom statybinėm medžiagom, arba šiaip aprėkti gali“ (vyras, 76 m.).

Gižų kultūros namuose nepastebėta „neįvardijamo, bet akivaizdaus opozicinio santykio su sovietine realybe“ (Ramonaitė 2011: 48), apie kurį kalbama kitų autorių tyrimuose. Gižiečių meno kolektyvuose, kurie veikė kultūros namuose, neužfiksuota jokios veiklos, kuri būtų nesuderinta ir nežinoma kultūros namų ir rajono vadovybei.

Gižiečiai skirtingai vertino kultūros namuose organizuotas šventes priklausomai nuo jų pobūdžio. Valstybinės, labiausiai ideologizuotos šventės (Pergalės diena, Spalio revoliucijos minėjimas) buvo vertinamos prastai, gižiečiai jose dalyvavo nenoriai, o ne tokie ideologizuoti renginiai (Vasaros šventė) lankyti noriau: „Čia nė klausti nereikia, aišku, kad žmonėms buvo įdomesni tie, mažiau ideologizuoti renginiai. Žmonėms įdomiausia buvo geras koncertas, pašokti, padainuoti, o tų lozungų sovietinių tai niekas nemėgo“ (moteris, 73 m.). Neretai kalbėdami apie kultūrinius renginius, žmonės akcentavo „smagų pasibuvimą kartu, pabendravimą, linksmą nuotaiką ir visos bendruomenės susibūrimą“ (moteris, 73 m.).

Respondento paminėtas visuotinis abejingumas reiškė, jog kultūrnamiėčius silpnai paveikė ideologiniai teiginiai apie tarybinio piliečio tapatybę. Kultūros namuose socialistinės idėjos buvo įvilktos į kultūriškumo rūbą, tačiau dauguma kultūrnamiėčių naudojami tik kultūra stengdamiesi „ignoruoti sovietinius lozungus“ (vyras 55, m.). Todėl daugumai kultūrnamiėčių įdomiausi buvo mažai ideologizuoti pramoginiai renginiai: vaidinimai, koncertai, šokiai... (vyras, 55 m.; moteris, 73 m.).

Kultūriškumas bažnyčios bendruomenėje

Greta religinio gyvenimo, kovos už savo teises Gižų šv. Antano Paduviečio parapijos tikinčiųjų bendruomenėje buvo puoselėjimas tautiškumas (moteris, 83 m.). „Mišių atmosfera tokia iškilminga būdavo, mergaitės su tautiniais rūbais dalyvaudavo procesijoje“ (moteris, 69 m.). Nemaža dalis bažnytininkų pritaria teiginiui, kad bažnyčią lankantys žmonės buvo patriotiškesni Nepriklausomos Lietuvos atžvilgiu (jautė nostalgiją buvusiai valstybei, ją idealizavo) (moteris, 73 m.; moteris, 83 m.; moteris, 69 m.; vyras, 85 m.; vyras, 76 m.).

Didelės dalies bažnyčios bendruomenei priklaususių žmonių savimoneje egzistavo lietuvių kaip kataliko įvaizdis. Jiems lietuviškumas pirmiausia asocijavosi su religija, krikščioniškosiomis vertybėmis. Geras lietuvis visų pirma turėjo būti „geras katalikas“. Tai apėmė ne tik krikščioniškųjų vertybių puoselėjimą, bet ir sakramentų priėmimą, aktyvų dalyvavimą Šv. Mišiose.

Lietuvių tautoje nuo seniausių laikų taip buvo ir yra, kad lietuvis yra katalikas. Juk Bažnyčia ir tautiniam atgimime aktyviai dalyvavo ir Lietuva juk dar vadinama Marijos žeme. Senovėje, kai vaikus mokydavo, tai pirmiausiai mokydavo skaityti, rašyti ir poterių. Tautiškumas ir tikėjimas nuo seniausių laikų kartu ėjo (moteris, 83 m.).

Bažnytininkams „lietuvis“ asocijavosi su tarpukario Lietuvos žmogumi – ūkininku, dirbančiu nuosavame ūkyje, aktyviu kataliku, besivadovujančiu krikščioniškosiomis vertybėmis. Bažnytininkų tapatybę labiausiai formavo praeitis, jos pažinimas, tautinės ir religinės tradicijos. Vyresni tikinčiųjų bendruomenės nariai tarpukarį prisimindavo su nostalgija:

Smetoninėj Lietuvoj, tai, vaikelis, klebonas geriausią ūkį kaime turėjo. Klounus, pastatus išsistatęs buvo. Kailinius, kur labai brangūs kailiai, žvėrelius augino. Ir dar iš valstybės atlyginimą gaudavo kažkokį. Tuo laiku tai labai gerai gyveno, ir gerbiamas buvo, tai ne dabar (vyras, 85 m.).

Keletas respondentų, priklaususių bažnyčios bendruomenei, pabrėžia ir žmogiškų tarpusavio santykių svarbą teigdami: „aš sakyčiau, jog tikėjimas yra svarbiausia priežastis, nu ir dar toks bendražmogiškas bendravimas. Smagu susiburti su bendraminčiais, pabūti kur tau gera. Bendravimas maldos grupėje labai įkvepia žmogų“ (moteris, 69 m.).

Neretai bažnytininkai, ypač priklausę bažnyčios chorams, kartu leisdami laisvalaikį pagiedodavo religinių giesmių, dainuodavo lietuvių liaudies dainas: „Su choristais, dar kartais taip kas iš bažnyčios žmonių ateina, tai susirenki vasarą po darbų, čierką padarai, pasėdi, padainuoji. Toks kolektyvas, artimų žmonių ratas būdavo“ (moteris, 69 m.).

Bažnytininkų kultūriškumas labiausiai reiškėsi įsitikinimu, jog lietuvis turi būti „geras katalikas“ tautinių kostiumų naudojimu religinių apeigų metu bei

liaudies dainų atlikimu. Dalyvavimas svarbiausiose religinėse šventėse buvo suprantamas kaip „tradicijų puoselėjimas“. „Per gegužines pamaldas stengdavaisi nors pusvalandžiui, nors valandai užbėgti į bažnyčią pagarbinti švenčiausią. Būdavo, keliasdešimt žmonių kasdien ateina“ (moteris, 83 m.).

Tikintieji labiausiai pabrėžė žodžio laisvės suvaržymus, draudimą kritikuoti valdžią, prievartinį ateizmo propagavimą. Prasidėjus Sąjūdžiui, bažnytininkai daug aktyviau įsitraukė į jo veiklą. Dauguma Gižuose 1989 m. įsikūrusios Sąjūdžio grupės narių buvo bažnytininkai. Tikintieji aktyviai palaikė ryšius maldos grupelių, chorų veikloje. Jie gerai vieni kitus pažinojo ir vieni kitais pasitikėjo. Bažnytininkų tarpusavio ryšiai buvo išbandyti ne vieną kartą kovojant su valdžios atstovais dėl savo teisių (Vyšniauskas 2010: 35; Vyšniauskas, Žemaitis 2016: 54).

Bažnyčios bendruomenė aptardavo ir aktualias lietuvių tautos problemas. Maldos grupelėse nariai, choristai kartu leisdami laiką, bendraudami pasikalbėdavo apie tarp žmonių plintantį alkoholizmą, vagystes, moralės smukimą. Bažnyčios nariai „stengėsi rasti jėgų bažnyčios mokyme, savo tikėjime nepasiduoti šioms plintančioms negerovėms, apsaugoti nuo jų savo vaikus, artimuosius“ (moteris, 83 m.).

Bažnyčios bendruomenės veikla buvo orientuota į praeities pažinimą ir egzistuojančių tradicijų, ritualų išsaugojimą ir perdavimą savo vaikams, anūkams, ateities kartoms. Šie žmonės nemanė, jog dalyvavimas religinėje, kultūrinėje veikloje bažnyčios bendruomenėje padės jiems sukurti geresnę visuomenę. Jie buvo susitelkę į savo asmenybės tobulinimą, „augimą kaip žmogui ir kaip krikščioniui. O tas augimas buvo susijęs ir su lietuviškumu, buvimu lietuviu“ (moteris, 69 m.).

Tokia dalies bažnytininkų laikysena leidžia kalbėti apie tai, ką A. Ramonaitė įvardija kaip „atsitraukimą nuo sovietinės visuomenės <...>, nuo sistemos ne išoriškai maištaujant, pasiduodant asmeninei degradacijai, kaip nutinka tam tikroms kitoms jaunimo subkultūroms, bet kuriant pozityvią alternatyvą“ (Ramonaitė 2011: 46). Tam buvo panaudojamos sovietinėje visuomenėje teisėtos ar pusiau teisėtos struktūros. Bažnytininkų atveju galima kalbėti apie valdžios oficialiai pripažintą žmonių grupę⁸, kuri buvo aiškiai įvardinta ir kuriai leista susibūrus atlikinėti religines praktikas.

Bažnyčioje egzistavusi rimtis, susikaupimas, domėjimasis tautos praeitimi ir jos dabarties problemomis kontrastavo su kultūros namais, kuriuose vyravo pozityvizmas ir pramogų atmosfera. Bažnyčios bendruomenėje žmonės „galėjo išsikalbėti tarpusavyje, pasidalyti savo problemomis. Kunigas patardavo ir padėdavo kitaip pažvelgti į gyvenimo bėdas“ (moteris, 76 m.).

⁸Parapijoje turėjo būti įkurtas Bažnyčios komitetas su aiškiai įvardintais 20 asmenų, kurie (pagal sovietų valdžios planą) priklausė parapijos bendruomenei ir turėjo būti atsakingi už parapijos administravimą (Šv. Antano Paduviečio parapijos archyvas, parapijos komiteto raštai, puslapiai nenumuruoti).

Šis skirtumas galėjo iš dalies lemti, jog jaunimas aktyviau dalyvavo kultūros namų, o vyresni žmonės – bažnyčios bendruomenės veikloje. Egzistencinių klausimų kėlimas ir kalbėjimas apie juos galėjo patraukti į bažnyčios bendruomenę žmones, kurių netenkino materialistinė pasaulėžiūra, dominavusi kultūros namuose.

Amžiaus veiksnys galėjo nulemti, jog smagiai praleisti laiką norėjęs jaunimas buvo linkęs tapatintis su kultūros namais, kuriuose buvo organizuojama nemažai pramoginių renginių, kaip kad šokių vakarai, susitikimai su žymiais to meto žmonėmis: aktoriais, sportininkais (Gižų kultūros namų metraštis, Antra knyga, p. 36), o rintis ir susikaupimas, vyravę bažnyčioje, buvo patrauklus vyresnio amžiaus gižiečiams (moteris, 56 m.).

Iš pateiktos medžiagos matyti, jog dalis žmonių įsitraukė į bažnytininkų bendruomenę vedami tikėjimo į Dievą, religinių praktikų būtinumu, kiti – siekdami priklausyti bendruomenei, turiningai praleisti laisvalaikį, o religija jiems buvo antrame plane.

Bažnyčios bendruomenė aktyviai kovojo už tikinčiųjų teises. Bažnytinės vyresnybės nurodymu parapijoje dirbę kunigai rinkdavo tikinčiųjų parašus po peticijomis, skirtomis valdžios atstovams. Šv. Antano Paduviečio parapijoje rinkti parašai nėra išskirtinis reiškinys, nes jie buvo koordinuotai renkami visoje Lietuvoje, taip pat ir šioje parapijoje (vyras, 76 m.).

Kunigai, ir Pasilauskas, ir Grudzinskas, būdavo, renka parašus. Kažkas surašydavo kreipimąsi ar į rajono valdžią, ar kur į kitas institucijas, ir tada iš patikimų žmonių surinkdavo parašus. Po to Pasilauskas atiduodavo tuos lapus vyskupui turbūt, o jis jau toliau juos perduodavo (moteris, 73 m.).

Peticijas pasirašinėję bendruomenės nariai savo motyvaciją įvardijo taip: „Žmonės paprasčiausiai norėjo, kad prie jų nesikabinėtų. Nesiųstų dirbti per Kalėdas ar Velykas, kad prie tikinčių vaikų mokykloje nesikabinėtų“ (moteris, 56 m.).

Sovietų valdžia stengėsi pakeisti nusistovėjusį tradicinį metų ritmą organizuodama sekularius kultūrinius renginius per religines šventes (Streikus 2006: 491). „Advento ir Gavėnios laikotarpiu kultūros namuose turėjo būti aktyviai organizuojami pramoginiai renginiai: koncertai, šokiai jaunimui, vaidinimai“ (moteris, 73 m.). Sekmadieniais, siekiant atitraukti žmones nuo pamaldų, buvo organizuojamos kino popietės kultūros namuose (moteris, 73 m.).

Nepaisant šių pastangų, dauguma gižiečių ignoruodavo „netinkamu metu“ vykčius renginius. Šokius, organizuotus Advento ir Gavėnios metu, jaunimas masiškai ignoruodavo. Kultūros skyriaus atstovai atvažiuodavo tikrinti, kaip organizuojami šokiai.

Atvažiuoja apie kokią 11 val., įeina, pasižiūri, ten keli žmonės vaikštineja, ir išeina. Sako – svarbiausia, kad vyksta šokiai, ir išvažiuoja. O mūsų kultūros namų muzikantam tai būdavo tie šokiai kaip repeticija. Jie savo dainas pasirepetuoja, nors ir nebūna, kam pagal jas šokti (moteris, 73 m.).

Tokį pramoginių renginių ignoravimą galėjo nulemti Bažnyčios įtaka ir mokymas, draudžiantis linksmintis Advento ir Gavėnios metu. Svarbus veiksnys galėjo būti ir tėvų, giminaičių psichologinis spaudimas, skatinęs jaunos žmones nedalyvauti kultūros namų renginiuose. Šis pavyzdys rodo, jog susidūrus dviejų institucijų – Bažnyčios ir kultūros namų – pozicijoms, pastarieji sulaukė daug mažiau žmonių palaikymo.

Dalyvavimas religinio pobūdžio kelionėse, bažnytinių grupelių veikloje, peticijų pasirašinėjimas ir kitoks „komunistiniam žmogui nederamas elgesys (arba deramo elgesio stoka) rodė sistemos negebėjimą iki galo įgyvendinti savo tikslų. „Nes bet koks visuomeninis būvis ar veiksmas jau kuria savo tvarką, kuri kėsiasi sugriauti totalitarinės tvarkos visuotinumą ir legitimumą“ (Ramonaitė 2011: 34). Tai suprato ir Gižų apylinkės bei Vilkaviškio rajono valdžia, todėl gižiečiai galėjo sulaukti nemalonumų ir už per anksti papuoštą Kalėdų eglutę: „jei tu prieš Kalėdas eglutę pasipuoši – vadinasi, tu prieš tarybų valdžią eini, nes puošti buvo galima tik prieš Naujus metus“ (moteris, 76 m.).

„Bažnyčią galima laikyti reikšmingiausia atvirai nesistemine organizacija, turinčia išplėtotą organizacinę ir valdymo struktūrą“ (Ramonaitė, Kavaliauskaitė, Jankauskas, Dementavičius 2011: 275). Bažnyčia buvo „potencialiai galinga režimo oponentė, kurios įtakos mažinimui režimas buvo priverstas skirti daug dėmesio“ (Streikus 2002: 8).

Išvados

Gižuose sovietmečiu buvo du centrai, kuriuose vyko kultūrinis gyvenimas: Gižų kultūros namai ir Šv. Antano Paduviečio bažnyčia. Tik nedidelė dalis (keliasdešimt gižiečių) išitraukė į aktyvų kultūrinį ir religinį gyvenimą. Pagrindinės neįsitraukimo priežastys buvo motyvacijos trūkumas, senyvas amžius, prasta sveikata. Amžiaus veiksnys lėmė žmonių dalyvavimą šių dviejų grupių veikloje. Jaunimas, norėdamas linksmi praleisti laiką, susirasti antrąją pusę, aktyviai dalyvavo kultūros namų veikloje, o vyresnio amžiaus žmonės, siekdami bendravimo, psichologinio nusiramavimo per religiją, aktyviai dalyvavo bažnyčios bendruomenėje.

Šv. Antano Paduviečio parapijos klebonas rūpinosi religijos, krikščioniškosios pasaulėžiūros skleidimu. Krikščioniškas ir lietuviškas elementai buvo suderinami kovojant už tikinčiųjų teises, organizuojant ekskursijas, kurių metu lankyti religiniai ir istoriniai Lietuvos paminklai. Bažnyčia buvo vienintelis alternatyvus, ne sovietinis, kultūrinis centras Gižuose. Parapijoje egzistavo maldos grupė, du chorai, bažnyčios komitetas, kuriame veikė aktyvūs tikintieji padėjo parapijoje skleisti krikščioniškąją pasaulėžiūrą, didinti tikinčiųjų religinį ir pilietinį sąmoningumą. Krikščioniškų moralės normų nepaisantys gižiečiai galėjo būti aplinkinių smerkiami.

Bažnyčios bendruomenei kultūriškumas asocijavosi su religija ir krikščioniškosiomis vertybėmis. Vyresnių žmonių tarpe buvo prisimenama tarpukario Lietuva, kada Bažnyčios galimybės veikti nebuvo varžomos. Bažnytininkai, labiausiai jautę valdžios suvaržymus, prasidėjus Sąjūdžiui, aktyviausiai iš visų gziečių įsitraukė į jo veiklą.

Kultūros namų darbuotojai, vykdydami valstybinę politiką, sovietinių švenčių ir kultūrinių renginių metu formavo tarybinį kultūriškumą, kuris lietuvius vaizdavo kaip pažangius, religinių įsitikinimų atsisakiusius tarybinius žmones, kurie aktyviai kuria naują komunistinę santvarką. Renginiuose naudojami liaudiški motyvai turėjo padaryti propaguojamą kultūriškumą priimtina žmonėms. Nurodymų nepaisantys žmonės galėjo susilaukti ekonominių sankcijų ir psichologinio spaudimo.

Vis dėlto kultūros namų veikloje dalyvavę žmonės abejingai žiūrėjo į šias pastangas. Kultūrnamičiams svarbiausia buvo pažiūrėti įdomių pramoginių renginių, gerai praleisti laiką. Kultūrinės tapatybės klausimai kultūrnamičius mažai domino. Dalis žmonių susitelkė į asmeninių meninių gabumų lavinimą meno kolektyvuose. Draudžiama, rezistencinė veikla kultūros namuose nebuvo plėtojama. Kultūrnamičiai buvo konformistai, kurie vykdė „iš viršaus“ gaunamus nurodymus.

Literatūra

Abdelal Rawi, Herrera Yoshiko, Johnston Alastair, McDermott Rose. 2009. *Measuring Identity, a Guide for Social Scientist*. Harward: Harward University Press.

Anušauskas Arvydas (sud.). 2007. *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.

Antinienė Dalia. 2005. *Lietuvos studentijos tautinio tapatumo nuostatos ir išraiška*. Daktaro disertacija. Kaunas, KTU.

Beresnevičiūtė Vida. 2005. *Etninių grupių socialinės integracijos dimencijos šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje*. Daktaro disertacija. Vilnius, Vilniaus universitetas.

Bogušauskas Juozapas Romualdas, Streikus Arūnas (sud.). 2005. *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990 m.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.

Bourdieu Pierre. 1991. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.

Brazinskienė Jadvyga. 1986. Kultūros namai, *Tarybų Lietuvos enciklopedija* 2: 429. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija.

Brubaker Rogers, Cooper Frederic. 2000. *Beyond Identity, Theory and Society* 29: 1–47.

Bučaitė Jurga. 2007. *Tinklaveikos raiška vietos bendruomenėje*. Daktaro disertacija. Kaunas, KTU.

Castells Manuel. 2006. *Tapatybės galia*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.

Čiubrinskas Vytis. 2011. Identitetas ir identiteto politika: antropologinės dimensijos tiriant nacionalinį ir transnacionalinį saistymąsi, Čiubrinskas V. (sud.).

Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose: 13–28. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Čiubrinskas Vytis. 2014. Globalizacija, transnacionalizmas ir nacionalinis identitetas: migracijos, valstybės paribio ir tautinių mažumų kontekstai, Čiubrinskas Vytis, Daukšas Darius, Kuznecovienė Jolanta, Labanauskas Liutauras, Taljūnaitė Meilutė. *Transnacionalizmas ir nacionalinio identiteto fragmentacija*: 7–19. Vilnius: „Versus aureus“ leidykla.

Daukšas Darius. 2010. *Transnacionalizmo iššūkiai pilietybei ir etniškumui šiuolaikinėje Lietuvoje: Lietuvos tautinių mažumų ir lietuviškos migracijos atvejai*. Daktaro disertacija. Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas.

Foucault Michel. 1980. *Power/knowledge, Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. New York: The Harvester Press.

Foucault Michel. 1990. *Politics, Philosophy Culture Interviews and Other Writings 1977–1984*. New York: Chapman & Hall.

Frėjutė-Rakauskienė Monika, Marcinkevičius Andrius, Šliavaite Kristina, Šutinienė Irena. 2013. Etniškumo ir identiteto tyrimų kryptys socialiniuose moksluose ir jų taikymas tiriant Pietryčių Lietuvos etninius procesus, *Etniškumo studijos 2*: 13–48.

Gečienė Ingrida. 2009. Socialinių tinklų analizė migracijos studijose, *Sociologija. Mintis ir veiksmas 2*(25): 130–143.

Giddens Anthony. 2005. *Sociologija*. Vilnius: Poligrafijos ir informatikos leidykla.

Knoke David, Chermack Kelly. 2005. *All Bonds Do Tie My Day by Day: Confirmed Ties and Social Network*. <<http://users.soc.umn.edu/~knoke/pages/Knoke%20&%20Chermack%20%20Confirmed%20Ties%20EGOS%202005.pdf>> [žiūrėta 2016 04 15].

Kraniauskienė Sigita. 2003. *Tapatybės konstravimas biografijose (kartos ir lyties identitetas XXa. lietuvių autobiografijose)*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius, Vilniaus universitetas.

Kuzmickaitė Daiva. 2000. *Naujieji lietuviai imigrantai Čikagoje (1988–2000)*. Daktaro disertacija. Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas.

Kviklys Bronius. 1966. *Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai*. Bostonas: Lietuvos enciklopedijos leidykla.

Leliūgienė Irena, Sadauskas Justinas. 2011. Bendruomenės sampratos traktuotė ir tipologija, *Socialinių mokslų studijos 3*: 1281–1297.

Leonavičius Vylius, Ozolinčiūtė Eglė. 2008. Socialinės kaimo bendruomenės formavimosi prielaidos sovietinio laikotarpio Lietuvoje, *Filosofija. Sociologija 19*(2): 19–30.

Liubiniene Vilmantė. 1998. *Studentų ir akademinės inteligentijos tautinis identitetas demokratinių permainų Lietuvoje laikotarpiu*. Daktaro disertacija. Kaunas, KTU.

Murauskas Vytautas. 1960. *Komunistinė moralė*. Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Putinaitė Nerija. 2007. *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai.

Račkauskaitė Živilė. 2004. *Pasipriešinimas sovietiniam režimui Lietuvoje septintajame–aštuntajame dešimtmetyje*. <<http://genocid.lt/Leidyba/4/Zivile.htm>> [žiūrėta 2016 04 02].

Ramonaitė Ainė. 2011. „Paralelinės visuomenės“ užuomazgos sovietinėje Lietuvoje: katalikiško pagrindžio ir etnokultūrinio sąjūdžio simbiozė, Ramonaitė A., Kavaliauskaitė J. (sud.). *Sąjūdžio ištakų beišskant, nepaklusniųjų tinklaveikos galia*: 33–58. Vilnius: Baltos lankos.

Ramonaitė Ainė (sud.). 2015. *Nematoma sovietmečio visuomenė*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai.

Ramonaitė Ainė, Kavaliauskaitė Jūratė (sud.). 2011. *Sąjūdžio ištakų beišskant, nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Vilnius: Baltos lankos.

Ramonaitė Ainė, Kavaliauskaitė Jūratė, Švedas Aurimas. 2011. Savaimi visuomenė prieš totalitarinį režimą, Ramonaitė A., Kavaliauskaitė J. (sud.). *Sąjūdžio ištakų beišskant, nepaklusniųjų tinklaveikos galia*: 11–29. Vilnius: Baltos lankos.

Ramonaitė Ainė, Kavaliauskaitė Jūratė, Jankauskas Algimantas, Dementavičius Justinas. 2011. Nepažinta Sąjūdžio pramotė: savaimi visuomenė Sąjūdžio gimimo istorijoje, Ramonaitė A., Kavaliauskaitė J. (sud.). *Sąjūdžio ištakų beišskant, nepaklusniųjų tinklaveikos galia*: 271–317. Vilnius: Baltos lankos.

Streikus Arūnas. 2002. *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje 1944–1990*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras.

Streikus Arūnas. 2006. Nuo „Atlydžio“ lūkesčių iki buldozerinio ateizmo partitės, Ališauskas V. (sud.). *Krikščionybės Lietuvoje istorija*: 479–495. Vilnius: Aidai.

Streikus Arūnas. 2007. Sovietų režimo pastangos pakeisti Lietuvos gyventojų tautinį identitetą, *Genocidas ir rezistencija* 1(21): 7–30.

Taljūnaitė Meilutė. 2008. Tautinio identiteto sociologiniai tyrimai Lietuvoje (iki 2005 m.), Čiubrinskas V., Kuznecovienė J. (sud.). *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*: 39–51. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Trimakienė Adelė. 2007. „Naujojo žmogaus“ kūrimas: sovietinės pedagogikos atvejis, *Naujasis Židinys-Aidai* 1–2: 43–45.

Valantiejus Algimantas. 1992. *Socialinės struktūros ir kultūros santykio problema nacionalizmo sociologijoje*. Daktaro disertacija. Vilnius, Vilniaus universitetas.

Vyšniauskas Vidmantas, Žemaitis Kęstutis. 2016. Ateistų ir tikinčiųjų santykiai Gižų Šv. Antano Paduviečio parapijoje: nuo bičiulystės iki konfrontacijos, *Soter* 58: 49–67.

Vyšniauskas Vidmantas. 2010. *Sovietinio miestelio savimonė XX a. antroje pusėje: Gižų atvejis*. Bakalauro darbas. Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas.

Cultural Identities in Soviet Lithuania: The Soviet Culture House and the Church. The Case of Gižai

Vidmantas Vyšniauskas

Summary

During the Soviet period, the Communist Party in Lithuania tried to create a new social, political, and economic order, which was totally different from the interwar period. People's identities and ways of thinking and behaving had to be changed as well. Some people quickly accepted the new social order and identity implied by the Communist Party; others continued to live according to Lithuanian interwar period traditions, customs, and morals. It was the case in the village of Gižai where this research has been conducted.

Based on archive and documentary sources and on semi-structured interviews conducted in the spring of 2016 in the village of Gižai, the article aims to present and analyze the different cultural identities that existed in the Soviet society. Actually two culture centers existed at a time in the village of Gižai: the culture house and the church (the parish of St. Anthony of Padua). Both of these institutions created and promoted different cultures and cultural lives.

Cultural life and any sign of national identity was strictly controlled in the culture house. All festivals, folklore groups, recitals, and other activities in the culture house had to be done according to the instructions of the Vilkaviškis regional authorities. The image of a well-educated, modern Lithuanian, who 'dismissed the primitive religious beliefs' was promoted there. Official festivals such as Victory Day or International Women's Day were used to demonstrate strength and the positive sides of Soviet socialism. In contrast to that, the information about the Lithuanian pre-socialist past was very limited and negative.

The inhabitants of Gižai participated in culture house activities due to various reasons: some wanted to develop their artistic skills in art groups, while others simply wanted to watch a good concert or performance of culture house art groups. For other people, it was a place to spend time or chat with friends and neighbors. People liked to gather in the culture house after work and share their ideas, problems, and concerns. Many people found their future wife or husband in culture house festivals or art groups.

The church community was persecuted by state officials. Religious people were portrayed as uneducated and were often discriminated against in public life. Despite this, believers fought for their rights to confess their faith and to maintain cultural identity. Priests and other people signed petitions to be sent to the government, demanding their rights. Underground literature was spread

among religious people. Active members of the parish community were much more patriotic towards the Lithuanian interwar period than the rest of Gižai society. Interwar period traditions, customs, and traditional Catholic morals had significant influence on these people. Lithuanian cultural identity was associated with the Christian faith and morals. Parish community members believed that in order to be a good Lithuanian, a person must be a good Catholic.

Cultural life in the parish of St. Anthony of Padua was less controlled by the state in comparison with the culture house. The active priest, with the help of other members of the community, organized religious trips to sacred Lithuanian places, such as Šiluva, the Hill of Crosses, and Žemaičių Kalvarija, almost every year. These trips can be seen not only as religious excursions, but as cultural ones as well. During these trips, people got new information about Lithuanian history and culture. This strengthened the national identity of these people. Actually, with the help of the parish committee, a prayer group, and two choirs, the priest and the most active members of the parish managed to spread the Christian faith among the younger generation as well.

To sum up, the research revealed that the Soviet culture house created cultural conformity to the regime and those participating in the culture house activities passively accepted given orders and state ideology. While the church members adhered to another culture and moral imperative where national identity was at the core. They often discussed nationally important problems such as alcoholism, stealing, and corruption, and in the late 1980s most actively joined the *Sąjūdis* national movement, hoping for a change and better conditions for confessing their faith and national identity.

Gauta 2016 m. birželio mėn.